

11-4-2019

Modification in Uzbek literature

N. Sultonova researcher
Karshi State University, fdujournal@fdu.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu>

Part of the [Language and Literacy Education Commons](#)

Recommended Citation

Sultonova, N. researcher (2019) "Modification in Uzbek literature," *Scientific journal of the Fergana State University*. Vol. 2 , Article 20.

DOI: 812-513.1

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu/vol2/iss4/20>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific journal of the Fergana State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

УДК: 812-513.1

ЎЗБЕК АДАБИЁТИДА МОДИФИКАЦИЯ МОДИФИКАЦИЯ В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ MODIFICATION IN UZBEK LITERATURE

Н. Султонова

Аннотация

Мақолада модификациянинг бадиийлик мезонлари, унинг адабиётимиздаги ўзига хослигини адабий асарлар орқали таҳлил этилади.

Annotation

In this article, the artistic criterion of modification, its uniqueness in the native literature through literary works are analyzed.

Аннотация

В статье при помощи художественных произведений анализируются художественные критерии модификации и ее своеобразие в отечественной литературе.

Таянч сўз ва иборалар: образ, модус, атрибут, модификация, мезон, ўлчов, таҳлил.

Ключевые слова и выражения: образ, модус, атрибут, модификация, критерий, метрика, анализ.

Keywords and expressions: image, modus, attribute, modification, criterion, measurement, analysis.

Адабиётшуносликда бадиий-эстетик тушунчаларнинг ўзгариши маҳсули бўлган модификация ҳодисаси етарли даражада тадқиқ этилмаган. Манбада “модификация - (қадим лот. modifikatio – қарор топган мезон-ўлчовлар, лотинча modus – мезон, кўриниш, образ, кўчма хусусият ва лот. fasio – қилмоқ, амалга оширмақ), қайта барпо қилиш, ниманингдир янги хусусият касб этиш билан шакл ўзгартирилиши”, [1,197], дея таъриф берилган. Демак, модификация тушунчасининг асосида файласуф Спинозанинг субстанция ва модус ҳақидаги умумфалсафий қарашлари ётади.

“Модус – ўлчов, мезон, усул, йўл, тариқа, тарз деган маъноларни билдириб келади. Предметнинг муайян ҳолатлардаги хусусиятини ифодалайди. Атрибут(ўзига хослик)дан шу жиҳати билан фарқ қилади. Спинозага кўра, модус субстанциянинг барча ўткинчи (кўчувчи) ҳолатларини ифодаловчи восита ҳисобланади. Унинг борлиги ўзига эмас, субстанция ва унинг хоссасига боғлиқ бўлади. Модусда, ўзининг пайдо бўлишини ягона, абадий, чегарасиз моддий субстанцияда топадиган нарсаларнинг абадий кўпаювчанлиги ва кўчувчанлик сифати акс этади” [2,290].

Демак, модус ўзгарувчанлик хусусиятига эга бўлиб, ўз навбатида моддий ва маънавий жараёнлардаги доимий ўзгаришлар, янги моделлар пайдо бўлишини таъмин этади. Модификация ҳодисаси ўз-ўзидан адабий-бадиий ва тарихий жараёнларга ҳам тегишлидир. Бутун ҳолатда мавжуд бўлган жанрлардан, масалан, халқ қаҳрамонлик эпосидан бошқа эпик жанрларнинг шаклланиши, ўзгарган шаклда қайта туғилиши баъзи тадқиқотларда қайд этилган.

М.А.Алексеева модификация ҳодисаси бадиий аънаналарнинг бир кўриниши сифатида намоён бўлиши

ҳақида: “Анъанага муносабат манфий ва мусбат; анланган ва анланмаган бўлиши мумкин... Шоир хаос билан кураш олиб бориб, оламга уйғунлик (гармония) туҳфа этади. Бу – маданиятлар учун умумий бўлган, бир бутун, турли шаклларига кўра фарқланадиган мифологема”, деган фикрни илгари суради [3,13]. Б.Пастернак шеъриятидаги қатор мифологемаларнинг бадиий модификациялашув жараёнлари ҳақида сўз юритар экан, олимпиада уларни М.Ю.Лермонтов, Е.А.Баратынский, Ф.И.Тютчевлар шеъриятидаги мифологемалар билан қиёслади ва модификация жараёнларининг бевосита мавжуд аънаналарнинг ўзгача шакл ҳосил қилишини назарий жиҳатдан исбот этади.

М.Алексеевнинг қуйидаги хулосаси бадиий модификация ҳақидаги фикрларимизни янада равшанлаштиради: “1910-йиллар ижодида ўзлаштирилган мифологемалар Б.Пастернакнинг динамик услуби билан модификацияга учрайди. Унинг поэтик тизимига чирмашиб, XX асрнинг мураккаблашган, диалогиклашган тафаккур тарзини юзага чиқаради” [3,14].

Демак, бадиий компонентларнинг модификацияга учраши бевосита қандайдир бадиий аъналар билан боғлиқ. Даврнинг адабий эҳтиёжлари, муаллифнинг ижодий даражаси, бадиий лабораторияси, ғоявий мақсадига кўра модификация турли поэтик компонентлар кесимида намоён бўлиши мумкин. Ёки бу жараён кўламдор тарзда юзага чиқиши, бир эмас, бир неча бадиий компонент доирасида юз бериши ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас.

Агарда М.Алексеева мифологемалар модификацияси ҳақида сўз юритиб, бу ҳодисанинг бир миллий адабиёт (рус адабиёти) доирасидаги аъналар ичида содир

N. Sultonova - QarDU tadqiqotchisi.

бўлганлигини илмий асослаган, назарий хулосалар чиқарган бўлса, А.Борова образ модификациясининг икки миллат адабий алоқаларидаги бадиий аънаналар доирасида содир бўлиши ҳақида фикр юритади. “Поэтик тасаввурларнинг тафаккур қатламида ўзаро интеграциялашуви идрокий-рационал даражада тафаккур қатламларидан жой олиши маданиятлараро алоқаларнинг нисбатан янги даврларига тегишли, – деб ёзади олима. – Бу жиҳат, айниқса, Шимолий Кавказ ва Россия ўртасидаги маданий алоқалар ҳудудларида кенг, деталлашган ҳолатда намоён бўлади. Шу ва шунга ўхшаш сабабларга кўра, ассоциативликнинг бир бутун уйғун шакллари ва мажмуалари шу билан боғлиқ виртуал объектлар рус бадиий тафаккури изчил тарзда тоғликлар дунёсига ўз таъсирини ўтказганини кўрсатади” [4].

А.Борованинг фикрича, адабий таъсирнинг модификацион кўриниши йирик пландаги улкан полотнолар шаклида эмас, бадиий талқиннинг ички специфик қатламларида рўй беради. Модификациянинг синкретиклашув, синтезлашув ва адабий таъсирнинг бошқа шаклларида фарқланувчи ички қонуниятлари унинг соф поэтик, психолгик, ижодкор лабораториясига хослик жиҳатлари шунда намоён бўлади. Ижодкорнинг ўзига ёндош (мас., рус) адабиётининг муайян даври, муайян поэтик усуллари, бадиий услубларига нисбатан соф ижодий-индивидуал ёндашуви модификацион жараённинг бошланишига тўртки бўлади. “Ижодкорнинг шахсий эркинлиги шундай абсолют таянч нуқтаки, унинг ёрдамида, шак-шубҳасиз, дунёни ўзгартириш мумкин”, деб ёзади бу ҳақда олима [4].

Айни пайтда модификацион жараёнларнинг юз бериши учун ижтимоий ҳодисалар, жамият ҳаётидаги социал, сиёсий, иқтисодий, психологик ўзгаришлар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Кабардин шоири А.Кешковнинг ўтган аср 60-йиллари поэзияси ҳақида гапириб, А.Борова барча собиқ иттифоқ республикалари учун характерли бўлган “илиқлик” (оттепель) даврига алоҳида урғу беради. Нисбий эркинлик даврида барча совет ёзувчи-шоирлари, драматурглари икки лагерга бўлингани, бири соцреализмни моҳиятига кўра чуқурлаштириш, иккинчи тоифа шахсий эркинлик ва эркин ижод концепциясини ёқлаб чиққанларини, А.Кешков иккинчи йўлни танлагани ва тўғри қилганини алоҳида таъкидлайди. Мана шундай тўғри танлов А.Кешков ижодида рус “Кумуш аср” шеърини аънаналари билан кабардин халқи бадиий тафаккурини ўз индивидуал бадиий дунёсига ижодий модификациялашга олиб келганини ижобий ҳодиса сифатида баҳолайди. “А.Кешков учун, – деб ёзади А.Борова, – миллий услуб,

кабардин шеърининг ўзига хослиги муаммоси соф шахсий муаммо эди. Ҳеч бир шубҳа йўқки, у ўз ижодининг тараққиёт йўлини аниқ мақсад билан шакллантирган” [4].

Бундан келиб чиқадики, миллий адабиётларга хос модификацион жараёнлар ҳар қандай социал шароитда динамик тарзда рўй бериши мумкин. Тўлақонли бадиий модификация учун бу ўринда уч факторнинг бир бутун ҳаракатга келиши муҳим: жаҳон ёки мамлакат миқёсидаги адабий аънаналар, миллий тил ва адабиёт, хусусан, ижодкорнинг индивидуал ижодий шахсияти, бадиий ғоя-нияти. Шундагина бадиий адабиёт ўз ҳудудини янги, миллий ва миллий шоир ижодий шахсиятини уйғунлаштирган модификацион образлар билан бойитиш палласига киради.

Ж.А.Бурцева тадқиқотида замонавий наср, унинг янгиланишида модификация ҳодисасининг ўрни ва аҳамияти хусусида сўз юритилади [5]. Бунда олима жанрлар аро модификацияда муаллифнинг индивидуал ёндашувини асосий мезон қилиб олади. Жанр канонларининг ўзгариши ва канонлашмаган жанрларнинг майдонга келишида муаллиф индивидуаллигига алоҳида урғу беради. Рус тилида ижод қиладиган ёқут ёзувчилари насрида халқона ривоятларнинг жанр ўзгартирувчилик роли таҳлилий тарзда кўрсатилган.

Бундан шундай хулоса чиқариш мумкинки, демак, халқ фольклори ҳам замонавий адабиётдаги жанрлар модификациясига омил бўлиши мумкин. Миллий халқ насрининг ривоят формаси бевосита эпик тафаккурнинг янгиланиши, асар услуби, образлар модификациясини фаол таъминловчи вазифасини ўтайди.

Н.Александровнинг куйидаги фикрлари замонавий насрдаги модификацион жараёнларнинг қонунлигини таъкидлаши билан бирга, ўзбек адабиётидаги бугунги эстетик янгиланишлардан келиб чиқиб белгиланганини яна бир бор таъкидлашга хизмат қилади: “Бугунги кунда жанр предметнинг эстетик рефлексияси тарзида сақланиб қолди. Яъни жанр ҳақидаги хотира қолди, энди чегараловчи жанр шаклига фақат устига чизик тортилган стилизация орқалигина қайтиш мумкин” [6,130]. Ҳақиқатан ҳам ушбу ҳолат бугунги ўзбек прозаси учун ҳам хос ҳисобланади.

Г.Бинованинг “Энг янги рус насрида жанр модификацияси” номли тадқиқоти бевосита насрий жанрлар талқинига қаратилгани билан методологик аҳамията эга. У, рус замонавий насрнинг етакчи хусусиятларидан бири жанр канонларининг бузилиши, бундай бузилиш модификацион операциялар натижасида юзага келаётганини таъкидлайди. Бадиий насрнинг жанр канонларидан чекиниб, соф ижодий индивидуал талқин томон йўналганлиги

АДАБИЁТШУНОСЛИК

замонавий рус адабий жараёнига хос хусусият сифатида кўрсатилади: “Кейинги йилларда рус адабиётига муносабатда канолик жанрлар даври қайтмайдиган бўлиб кетди, натижада қонуний равишда “жанр кризиси” бошланди, деган фикрлар тез-тез эшитиладиган бўлиб қолди. Бу, тарихан шакланган жанр мезонлари ўрнини қонун-қоидалар устидан ўрнатилган том маънодаги анархия эгаллаганидан далолат беради” [7]. Адабиётшуноснинг фикрича, энди улкан ижтимоий воқеалар, сиёсий майдондаги курашлар, ахлоқ-одоб қоидалари комплексини ташкил этган маданиятлар ҳукм сурган XIX – XX асрлар анъанавий мезонлари ўзгариши билан, М.Бахтин маълум даражада каноликларини белгилаган классик романлар даври ўтди. Л.Толстой, Ф.Достоевскийлар романларидаги “сарф этилмаган потенциялар”, келажакка интилиш руҳи бугун йўқ. Бу жараён рус романчилигида Гроссманнинг “Ҳаётлар ва тақдирлар”, Солженициннинг “Архипелаг ГУЛАГ” романлари билан тугади.

Тадқиқотчининг бу фикрларига тўла маънода қўшилиш мумкин. Бу жараён фақат рус адабиётида эмас, инглиз, француз, немис ва лотин америкаси романчилигида ҳам XX аср охири – XXI аср бошларидан эътиборан давом этиб келмоқда. Пауло Коэльонинг ўзбек тилига уч бора таржима қилинган “Ал-кимёгар” ёки рус тилида чоп этилган “13 минут”, “Шестая гора”, Женни Эрпенбекнинг Ҳ.Қўчқорова томонидан таржима этилган “Макон истаб” романлари шундан далолат бериб турибди.

“Шу тариқа, - деб ёзади Г.Бинова давом этиб, - рус замонавий романининг модели ўзгарди. Классик роман ёзиш “ўхшамади”, проза яна ва яна эссе, рисола, иқронома шаклига тортиб бораверди. Чунки ёзувчи “тарих ҳаракати”ни англамоқни истади... Фалсафа аниқ фанларнинг аниқ тилига томон интила бошлади. Шундан сўнг, табиийки фалсафанинг қайсидир муаммолари адабиётга ўтди. Натижада адабиёт ва фалсафанинг чегарасида ҳаёт кечирувчи эссе нисбатан мослашувчан шаклга айланди” [7]. Эндиликда роман “изтироб чекувчи” муаллифлар томонидан эмас, воқеликни таҳлил этишни касб қилиб олган илмий ходимлар томонидан ёзила бошлади. Демак, шахс ботини ва мақсад-ниятидан рўй берган психологик-ижтимоий ўзгаришлар роман шаклининг модификациялашувига олиб келган бир омилга айланди. Модификацияга учраган эссеистик руҳдаги романлар моҳиятини сюжет ҳаракати эмас, муаллиф тафаккурининг нисбатан заифлашган, бидийликдан йироқлашган сюжети ташкил этади.

Г.Бинованинг кузатишича, классик роман жанрининг эсселашуви унинг фалсафа билан гибридлашувига олиб келганлиги рус романчилигига хос модификациянинг бир кўриниши бўлса, унинг иккинчи бир кўриниши

“тубан адабиёт” кўринишида намоён бўлди. Роман катта адабиёт ёки адабий элитага хизмат қилиш вазифасидан чекиниб, омма маданиятига хизмат қилишга ўтди. Рус адаби А.Курчаткиннинг қуйидаги фикрлари замонавий романдаги бундай ўзгаришнинг ҳақиқий маънода ижтимоий, маданий, психологик ҳодиса эканини яна бир бор таъкидлашга хизмат қилади: “Рус жамияти учун катта адабиёт даври тугади. Тубан адабиёт даври бошланди” [8].

Адабиётшунос Қ.Йўлдошевнинг: “Юксак санъат билан бир марталик истеъмолга мўлжалланган оммавий маданиятнинг ўзаро яқинлашуви, биринчи навбатда, кишига завқ бериб, ҳордиқ чиқаришга хизмат қилиши керак бўлган гедонистик (лаззат берувчи) восита тарзида тушунишнинг ёйилиши билан одамларда турли даражадаги бадий дид бўлиши мумкинлиги ва бунинг илдизи кишининг интеллекти ва туйғулари ҳамда у яшайдиган ижтимоий-маиший шароитга тақалиши жўнидаги олдинги қарашлар ўз қийматини йўқота боради” [9,415-416], деган фикрлари А.Курчаткин фикрларининг мантикий давомидек жаранглайди. Ўзбек ва жаҳон адабиётининг кейинги намуналарини ўқиб-ўрганиш натижасида келинган бу хулоса қанчалик шафқатсиз жарангламасин, бугунги ўзбек насрига ҳам тегишлилиги билан ҳаққонийдир.

Албатта, бундай асарларда адабиётнинг энг муҳим шarti бўлган бадийлик ва бадий тил масаласи сўнги даражага тушиб қолади. Бундай бозорбop “асар”ларда бадийят ва бадий тил элементлари муқаррар кризисга учрайди. Бадий асар ўз моҳиятидан узоқлашиб, Қ.Йўлдошев айтмоқчи “бир марталик” ўқиладиган, кўнгил очувчи, нафсоний завқ олинувчи манбага айланади. Г.Бинва бундай асарларни қайси мезонлар билан баҳолаш лозим, деган долзарб масала қўяди. Қўйилган саволга М.Веллернинг “Ё қадим юксак ва тубан жанрлар ҳақидаги қадим ўлчовларни тан олиш ёки ҳамма нарсани ўша қонуниятлар билан ўлчаш керак”, деган фикрлари билан жавоб берар экан, “Демак, “тубан” жанрларни “юксак” жанрлар мезонлари билан ўлчаш мумкин эмас” тарзидаги ўз қарашини баён этади [7]. Бизнингча, бу айнан методологик масалалардан биридир.

Г.Бинова Европа ва рус романчилигида постмодернизмга хос қурама, неомифологик, фалсафий-эротик, тарихий-филологик, субъектив-мифологик, “руҳий утопия”, нақл-роман сингари роман шакллари пайдо бўлаётганини кўрсатади. Баъзи романларда кино, клип, глобаллашган дунё ахборотлари монтажи асосидаги постмодернистик шакллар ҳақида фикр юритади. Роман шаклларидаги бундай ўзгаришлар, унинг фикрича, глобаллашган давр ва интеллектуал ўйинлар, ахборотлар, воқеалар бозорига айланган дунё

учун характерлидир. Романнинг қандай шакл-шамойил касб этиши, бозорлашуви олдини тўсиб бўлмайдиган, улкан ижтимоий жараён характерига мос. Буни сунъий йўл билан тўхтатиб қолиш мумкин эмас. Бундай гибридлашган роман шакллари ҳам адабиёт ва интеллект юксак ўқувчига фойда бериши мумкин. Фақат бундай асарлар истеъдодли ёзувчилар, “сўз усталари” томонидан ёзилса, кифоя [7].

Ҳақиқатдан ҳам турли жанр, жанр компонентлари, услублар, образларни гибридлаштириш орқали пайдо бўлаётган модификация жараёни замонавий адабиёт учун характерли тус олмақда. Бу ҳолат 90-йиллардан эътиборан ўзбек адабиётига ҳам кириб келди. Бадиий адабиётнинг қонуни, аъёналар асосидаги модификациялашув жараёни XX аср охирига келиб ўта жадаллашди. Ў.Ҳошимов романларидаги “фолкнерча композиция” (“Тушда кечган умрлар”), Ш.Холмирозев ижодидаги фалсафий-реализм ва шафқатсиз реализмнинг уйғунлашуви (“Динозавр”), О.Мухтор романларидаги фалсафий, илмий, ривой-мифологик ва бадиий композиция ва услубларнинг уйғунлашуви (“Афлотун”, “Минг бир қиёфа”, “Аёллар салтанати ва мамлакати” ва ҳ.к.), М.Муҳаммад Дўст романидаги фалсафий полифонизм (“Лолазор”), Т.Мурод романларидаги фолклорча-халқона индивидуал-ижтимоийнинг уйғунлиги (“Отандан қолган далалар”, “Бу дунёда ўлиб бўлмади”), Н.Эшонкул романидаги Г.Маркес неореализми ва Кафка модернизмнинг шакл-мазмундаги бирикуви (“Гўрўғли”), Т.Рустамов романидаги “Улисс”га хос

хаотик тафаккур тарзи (“Капалаклар ўйини”), У.Ҳамдам романларида учрайдиган ижтимоий-фалсафий, индивидуал-психологик руҳ, ниҳоят, И.Султон романларидаги постмодернистик композиция, сюжет ва образлар гибридлиги (“Боқий дарбадар”, “Озод”, “Генетик”) шундан далолат беради. Ушбу фактлар нафақат И.Султон романларини, билиш мустақилликдан кейин дунё юзини кўрган кўлаб лирик, драматик, айниқса, насрий жанрлардаги асарларни бадиий модификация муаммоси юзасидан ўрганишни тақозо этади.

Демак, бадиий модификация кенг кўламли эстетик ҳодисалардан ҳисобланади. У, биринчи навбатда, адабий таъсир ва аъёналарга эстетик муносабатдан келиб чиқади. Давр ва шу давр ўқувчисининг эҳтиёжига қараб аъёнаний шакллариининг ўзгаришга учраши бадиий модификациянинг қонунийлигини кўрсатади. Модификация ҳодисасининг яна бир сабаби, адабий жараёндаги эстетик мезонларнинг ўзгариши, ижодкорларнинг адабиётга бошқача нуқтаи назар билан қарай бошлашидир. Бунда шакл ўзгаришига учраган ҳар бир бадиий компонент ёки бир бутун адабий жанрнинг ўзи муаллиф ижодий индивидуаллигининг эстетик белгиси сифатида воқе бўлади. Модификация жараёнида бирйўла бир нечта бадиий компонент (композиция, сюжет, образ, детал, услуб каби)нинг бир асар доирасида уйғунлашуви ҳодисаси камдан-кам учраса-да, бу эстетик ҳодиса пировард оқибатда жанр модификациясига олиб келади.

References:

1. Poeticheskiy slovar Kvyatkovskogo. – Michurinsk: MGAU, 2006.
2. Filosofskiy slovar. – Moskva: Politizdat, 1987.
3. Alekseyeva M.A. Modifikatsiya poeticheskix mifologem XIX veka v tvorchestve B.Pasternaka 1910-x godov. www.gramota.net/materials
4. Borova A.R. Modifikatsiya obraza: poeziya A.Kesheкова 1960-x gg. – Nalchik: Kabardino-Balkarskiy gosudarstvenniy universitet. e-mail: assbora@mail.ru
5. Burseva J.A. Modifikatsii janrovoy formi. www.gramota.net/materials/2/2014/12-3/8.html
6. Aleksandrov N. “YA leplyu iz plastilina” //Zametki o sovremennom rasskaze. Drujba narodov №9, 1995.
7. Binova G. Janroviye modifikatsii noveyshey russkoy prozi / www.gramota.net/materials. 2401.
8. Kurchatkin A. Vpered, k detektivu i trilleru //Literaturnaya gazeta. - №12, 1993.
9. Yo'ldosh Q., Yo'ldosh M. Badiiy tahlil asoslari. – T.: Kamalak, 2016.

(Taqrizchi: H.Jo'rayev – filologiya fanlari doktori).